

1.

A régi magyar drámákat publikáló korabeli kiadványok alapvetően két szerkezeti elemből állnak. Egyrészt a színpadi előadásra nem kerülő apparátusból, másrészt a tulajdonképpeni drámai alkotásból. Jelen dolgozatunkban az apparátus fejlődésének, a dráma szövegtestéhez való idomulásának néhány mozzanatról szeretnénk beszélni, méghozzá elsősorban az említett két szerkezeti elem határsávjára, vagyis az argumentumra és a prológusra koncentrálván.

Ismeretes, hogy a XVI. század negyvenes éveiben megszülető magyar nyelvű drámairodalom már a kezdet kezdetén egy poétikai elvárásokkal, szabályrendszerekkel nagyon is körülhatárolt irodalom volt. Ezen szabályrendszerek egyikét, talán épp a leglényegesebbet, Pirnát Antal írta le a szakirodalomban azóta standard-műnek számító tanulmányában.¹ Pirnát állítása szerint a vizsgált időszakban keletkezett drámai szövegek jórészen kimutatható egy késő antik grammatikus, Aelius Donatus Terentius-kommentárjának, s az ahhoz kapcsolódó két műfajelméleti traktátusnak a hatása. Régi magyar drámáink írói, kiadói azonban Plautus, Terentius komédiáinak XVI. századi kiadásait nemcsak a drámai szövegek formai, műfaji sajátosságai miatt tekintették példaadónak, hanem mintaeértékű nyomtatványokat is láttak bennük. Úgy tűnik, a magyar nyelvű kiadványokat (legalábbis a korpusz egy meghatározott részét) körülbelül olyan apparátussal kívánták felszerelni, mint ahogy azt a fentebb említett kiadványokban látták.

A drámai szövegtesthez csatolt apparátus fejlettségét tekintve Bornemisza Élektra-átdolgozása a legjobban „megszerkesztett” XVI. századi darab.² Az 1558-as bécsi nyomtatvány a mű címével kezdődik, amely így az esetleges színre vitel során előadandó szövegtől viszonylag távol helyezkedik el. Bornemisza parafrázisát meglehetősen informatív, „tudós” címmel látta el, amely egyrészt pontos műfaji meghatározást tartalmaz, másrészt jelzi, hogy a kiadvány magyar nyelvű, hogy Szophoklész azonos című drámájának a fordítása, illetve átdolgozása, hogy ezen átdolgozás Bornemisza Péter deák munkája, sőt a darab keresztény, erkölcsnevelő tartalmára is céloz. A hosszú, bonyolult címet a Lukács evangéliumból választott mottó követi. A címlap belső oldalán látható két illusztrációhoz, azokat értelmezendő, további két mottószerű bibliai idézet kapcsolódik. Ezen idézetek kiválasztásában Bornemisza tudatosan járt el, amint az a tragédiához mellékelte szerzői dedikációból, az „eloel iaro bezed”-ből, de méginkább a darab függelékeként megjelent tudós értekezéséből kiderül. Mottói valóban „igazi” mottók, s mint ilyenek semmiképpen sem az előadás, hanem sokkal inkább az olvasásra szánt szöveg tartozékai. A címlével után kezdődik a szerző Perneszych Györgyhöz szóló ajánlása, ami ismételten nem az előadandó darab, hanem kizárólag a nyomtatvány kelléke. Az ajánlást a szereplőfelsorolás követi, mely a kor szokásainak

¹ PIRNÁT Antal, *A magyar reneszánsz dráma poétikája*. ITK 1969. 527–555.

² RMNY 144., szövege kiadva RMDE/1960. I. 791–843.

megfelelően csak a szóló szereplők névsorát adja meg. Megjegyzendő, hogy nem megszólalási sorrendben, jöllehet a klasszikus drámaírók XVI. századi kiadásai ezt a gyakorlatot követik. A tragédia tulajdonképpeni szövege ezután kezdődik, természetesen a prológussal („Az iatekba, aleol iaro bezed”).

A prológus szerves részét képezte a római komédiáknak, minthogy azok szerzőinek egyedül itt nyílt alkalmuk közvetlenül a nézőkhöz szólni, amint erről az Euanthius neve alatt fennmaradt traktátus is említést tesz.³ Donatus a prológusnak négy fajtáját különbözteti meg, úgymint commendatíviust, relativust, argumentatíviust és mistust. Commendatíviust értelmű a prológus akkor, ha a komédiát, vagy annak szerzőjét ajánlja a nézők figyelmébe, jóindulatába („quo fabula vel poeta commendatur”), relativus, ha bizonyos apologetikus éle van, vagy ha a szerző – épp ellenkezőleg – köszönetet mond valamiért („quo aut adversario maledicta, aut gratiae populo referuntur”), argumentatíviusnak minősül a pusztán tartalomfelmondó („fabulae argumentum exponens”), mistusnak pedig az előző három variáns összekomponálásával létrejött szöveg („omnia haec in se continens”). A római komédiák esetében természetesen ez utóbbi prológus-fajta a legtipikusabb.⁴ A XVI. századi nyomtatásban megjelent magyar prológusokról elmondható, hogy viszonylag kevés argumentatív elemet tartalmaznak, s jobbára amolyan „prologus didacticus”-nak, azaz reformátor módon megszerkesztett bevezetéseknek minősíthetők. A magyar *Elektra* prológusa, melyben mindössze egyetlen mondat utal a tragédia tartalmára („Kibe meg latiatok az Goeroek orzagnak hatalmas Kiralia es Kiralne azzonia mell roettenetesen vndok-sagokert fizetnek”), Bornemisziának elsősorban egy általa megkívánt értelmezés, tehát bizonyos szerzői elvárások felvázolására ad lehetőséget. Mint ilyen nem csak az olvasóhoz, hanem a nézőkhöz is szól, hisz a színpadon előadandó drámai „szövegtestnek” a prológus – mint az imént már említettük – hagyományosan szerves része, amit különben az „eloel iaro bezed” egyes konkrét utalásai is bizonyítanak („...nemczak szoal de vgian szem latassal vonszak. Mert mikor ember es ill iatekot nezi, [...]”, „Kibe meg latiatok [...]).

A prológus után – amely tehát már maga a dráma – Bornemisza az argumentummal („Egez iateknak derek summaia”) folytatja. Holott az argumentum – legalábbis a római komédiákra gondolva – még nem a dráma. Prológus és argumentum között egyébként Donatus is különbséget tesz, szóhasználatában ez utóbbit „prologium”-nak nevezve. Az általa megadott definícióból mindössze annyi derül ki, hogy a prologiumban kizárólag a darab tartalmáról eshet szó.⁵ Ez a prologium viszont (a magyar drámairodalomban „summa”) semmiképpen sem képezhetette részét az antik előadásoknak, már csak azért sem, mert a szerzők műveiket nem is látták el ilyen rövid tartalmi kivonatokkal. A tartalom rövid

³ „Prologus est velut praefatio quaedam fabulae, in quo solo licet praeter argumentum aliquid ad populum vel ex poetae, vel ex ipsius fabulae, vel ex actoris commodo loqui.” Idézi: PIRNÁT, i. m. 537. Hasonló értelemben nyilatkozik egyébként Sztárai is *Az igaz papsagnac tiköre* című komédiájának prológusában: „De a mint latom imhol iö egy igen nagy bottal, azert en mostanaban ti kegyelmezteckel többet nem beszélhetec.” L. RMDE/1960. i. 591.

⁴ A görög újkomédiában, s ennek kapcsán Plautusnál a prológusok elsősorban commendatív és argumentatív elemekből épülnek fel, s így azokat a későbbi előadások alkalmával is fel lehetett használni. Terentius a tartalomfelmondó részeket helyettesítette, töltötte fel bizonyos relatív (apologetikus) jelleggel, úgyhogy prológusai jobban kötődnek a konkrét színrevitelhez.

⁵ „Inter prologum et prologium quidam hoc interesse voluerunt: quia prologus est velut praefatio quaedam fabulae ... Prologium autem est, cum tantum de argumento dicitur.”

ismertetésére – legalábbis a rómaiaknál – a prologus argumentatív részeiben került sor. A latin komédiák *előtt álló* (tehát a prologus előtt álló) verses argumentumok az i. sz. II–III. században (vagy még később) keletkeztek a római archaikus költészet reneszánszának jegyében. Mintául a görög tudósoknak a görög klasszikusok kiadásai elé írt tartalmi összefoglalói szolgáltak.⁶ Meg kell itt említenünk Sulpicius Apollinaris nevét, aki – Terentius művein kívül – Vergilius *Aeneis*éhez is gyártott rövid, hexameteres kivonatokat. Plautus fennmaradt húsz komédiájához eredetileg darabonként két-két iambicus senariusban íródott argumentum tartozott. Az egyik típus, az akrosztichonos argumentum (a verssorok kezdőbetűi kiadják a komédia címét), a Bacchides kivételével (melynek eleje különben is hiányzik) minden plautusi komédiához megmaradt. A másik típusból mindössze hét darab ismeretes. A Terentius műveihez tartozó tizenkétsoros verses argumentumok egységesen fennmaradtak.

2.

Érdemes itt néhány szót ejtenünk a klasszikus görög és latin drámaírók XVI. századi kiadásairól. Egy XVI. századi német humanista, Philipp Nikodemus Frischlin „*De veteri comoedia ejusque partibus*” című rövid tanulmányában⁷ az argumentumot és a prologust kifejezetten az újkomédiára jellemző találmánynak titulálja. Arisztophanész fordításában az egyes darabokhoz ő maga írja meg az argumentumokat, egy-egy darabhoz többet is. Az első argumentum prózai, amolyan kisebb értékelés, melyben a tartalom rövid ismertetésére is sor kerül. A második verses, s a plautusi argumentumok mintájára a verssorok kezdőbetűi kiadják az adott komédia címét. A klasszikus görög drámákhoz még az antikvitásban írott tartalmi kivonatok, például Arisztophanész Büzantiosz „*hypothesszisz*”-ei, csak nagyon töredékesen érték meg a XVI. századot. A humanista kiadók ennek megfelelően maguk konstruálják meg (sokszor görögül) azokat, s gyakran nevezik őket *hypothesszisz*nek. Egy 1567-es bilingvis nyomtatvány,⁸ mely a három klasszikus görög tragédiaköltő válogatott drámáit közli, Euripidész *Hekabé*jához Erasmustól hoz argumentumot, és ugyanezt a tartalmi kivonatot olvashatjuk egy 1562-es bázeli kiadványban is.⁹ Egy 1560-as leydeni Terentius-kiadásban¹⁰ a címlap verso oldalán a kiadó felsorolja a kiadáshoz felhasznált

⁶ Ugyancsak görög mintára szerkesztették meg a didascalikiát, melyek eredetileg a görög színi előadásokra vonatkozóan alexandriai tudósoktól származó (Arisztotelész alapján rekonstruált) feljegyzéseket tartalmaztak. A latin darabokhoz készült didascalikiák információikat M. Terentius Varrótól merítették. Plautus esetében csak két didascalialia maradt ránk, a Stichushoz és a Pseudolushoz írottak. (Ez utóbbi igen töredékesen.) Terentius fennmaradt hat komédiája közül egyedül az *Andria* éléről hiányzik a didascalialia. A megmaradt öt az előadás évről, a színi igazgató és zeneszerző nevééről, a zenekíséret módjáról, a görög eredeti címéről tudósít. A didascalialianak, mint a drámához csatolt „apparátus” jellegzetesen antik kellékének a magyar reneszánsz drámairodalomban nincs adekvát megfelelője.

⁷ „*Praeterea aliae sunt partes veteris comediae, nempe actus et chorus, aliae novae, argumentum, prologus et actus. Nam argumentum res nova est, nova item res et prologus est, sicut ex collatione Aristophanis cum Plauto apparet.*” in *Nicodemus Frischlini Aristophanes... repugnatus... et... interpretatus*. Frankfurt, 1597. 55.

⁸ Aischylos et Sophoklés et Euripidés: *Tragoediae selectae*. [Genève] 1567.

⁹ Euripides ... in *Latinum sermonem conversus*. ... Bazel, 1562.

¹⁰ *Terentius, in quem triplex edita est ... commentatio*. Leyden, 1560.

szerzőket. Összesen tizennyolc tudóst, jobbára humanistákat. A lista szerint a kiadványban hattól argumentumot is kölcsönöz (például Melanchthontól, Marcus Antonius Muretustól, Christoph Hegendorfftól, Hadrianus Barlandustól). Némelyektől nem is az egyes komédiák, hanem az egyes komédiák egyes jelenetei elé frott argumentumokat. Ráadásul a kiadványban a komédiák előtt minden esetben megtaláljuk Sulpicius Apollinaris periocháit is, melyekre az említett lista egyszer sem hivatkozik. A kiadók különben olykor egyszerűen lopják az argumentumokat, vagyis más kiadványokból másolják, a szerző nevének feltüntetése nélkül. A tét tagadhatatlanul nagy. Plautus, Terentius esetében az argumentumok szabályosan rögzültek a szöveg elé, szinte beleolvadtak abba. Egy humanista editor számára ily módon részévé válni mondjuk egy szophoklészi életműnek, igen vonzó lehetőség. Kijelölni, meghatározni, hogy miről szól például a *Hekabé*. Egy 1558-as szintén bázeli Euripidész-kiadásban¹¹ Melanchthontól három prózai argumentumot olvashatunk az *Oresztész*hez.

A latinokkal is nagyjából ugyanez a helyzet. A különbség mindössze annyi, hogy a plautusi, terentiusi szövegekhez már az antikvitásban rögzültek bizonyos argumentumok. Kialakult a kánon. A humanisták megpróbálták ugyan fejleszteni, alakítani ezt a hagyományt, ám a korabeli kiadványokban a kanonizált szövegek használata kötelező. Argumentum tehát a XVI. században tulajdonképpen kétféle létezik. Az első csoportot a tanulmányszerű, értékelő, prózai argumentumok alkotják. Ezek amolyan rövid elemzések. Ilyen például Melanchthonnak az *Andriá*-hoz írott argumentuma, mely a darab szerkezeti egységeit elemezve (protasis, epitasis stb.) mondja el az egyes részek tartalmát. Donatus különben, aki maga is gyártott argumentumokat, felvonásonként halad. A másik csoportot – Donatus definíciójával élve – a csak tartalomfelmondásra szorítókozó szövegek képviselik. Ezek lehetnek prózaiak – például Antonius Muretus Terentiusához készített kivonatai –, és lehetnek versesek. A klasszikusok kiadásait illetően Sulpicius Apollinaris argumentumait, és csak azokat, periochának nevezik. Még egy fontos megjegyzés: argumentum szinte sohasem kerül a prológus mögé, és soha nem ékelődik be a drámai szövegtestbe. (Plautus *Asinariája* az egyetlen érdekes kivétel.)

3.

Bornemisza argumentumát nehéz minősíteni. Tény, hogy „Summájában” pusztán a tartalom igen rövid felmondására szorítkozik, hogy nem utal az előadásra, sőt, tőle szokatlan módon, de az antik római argumentumok stiláris sajátosságainak megfelelően, a tragédia erkölcsnevelő hatására sem céloz. Summája igazi, a latin komédiák értelmében vett argumentum. Annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy az esetleges bécsi előadás során előadták-e, Szegedi Lőrinc *Theophaniájának* kapcsán kívánunk visszatérni.

Az argumentum után megkezdődik a dráma első felvonásának első jelenete, mely az ötödik felvonás hatodik jelenete utáni epilógussal ér véget. Az epilógus még a színpadi akció része – miképp Plautusnál –, amint arra Bornemisza is több helyen utal („hogy ez mij mulatczyagunkat [...] nagi czendessegel meg halgattatok [...], „megis tanulta kigielmetek ez Historianak iatekabol [...],” „Az vr Isten vigie kigielmeteket haza nagi bekesegel [...])”. Bornemisznál nagyjából hasonló funk-

¹¹ EURIPIDÉS, *Tragoediae, quae hodie extant, omnes*. Bázél, 1558. 20., RMDE/1960. I. 788.

ciót tölt be, mint a prológus, tehát ismételten bizonyos értelmezési stratégiák felvázolására, morális konzekvenciák levonására ad lehetőséget. Az epilógust egy más betűtípussal szedett felirat követi („Az iateknak vege”), amely nyilván nem képezte az epilógus részét.

Nem szorul bizonyításra, hogy az epilógus utáni függelék kizárólag a nyomtatvány tartozéka, és semmiképpen sem került színre. Az apparátus következő eleme ismét argumentum („Minden actvsokra rend szerint valo svmma”), még hozzá a tragédia öt felvonásához külön-külön megírt öt tartalni kivonat. Ezek a „summák” stílusukat tekintve újfent igazi argumentumok, s akár a nyomtatvány „tartalomjegyzékének” is tekinthetők. A magyar *Elektra* ezt követően egy jól tagolt, a tragédiát értelmező, latin nyelvű tanulmánnyal folytatódik. Számunkra e tanulmánynak csupán néhány mozzanata érdekes, nevezetesen azok, melyekben Bornemisza a dráma olvasására, olvashatóságára utal. („Lectori Candido [...]”, „Quamobrem cum lectio tragoediarum Sophoclis [...]”, „Etsi meam in hac interpretatione tenuitatem ingenue agnosco, tamen spero candidum lectorem [...]”, „Cum igitur in magnis satis sit voluisse, commendabit aequus lector [...]”) A kötet végén, az apparátus tartozékeként két latin nyelvű költemény található, melyekben a rotenburgi Georg Precht és a sziléziai Adam Schroter értekezik Szophoklész *Elektrájának* erkölcsnemesítő tartalmáról. Bornemiszára, a fordításra, illetve annak magyar nyelvű voltára mindketten utalnak, sőt, utalnak a tragédia szövegének majdani olvasóira is. (Precht: „Electram studio praecipuoque lege [...]”, Schroter: „Electram vigili saepe reuolue manu [...] poena dolenda lege [...] Hanc lege [...]”) Íme, az 1558-as bécsi nyomtatvány, az előadás céljaira felhasználandó kézirat szövegétől nyilvánvalóan különböző szerkezete:

- I. A mű címe (az apparátus tartozéka)
- II. A 3 mottó (az apparátus tartozéka)
- III. A szerzői dedikáció (az apparátus tartozéka)
- IV. Szereplőfelsorolás (az apparátus tartozéka)
- V. Prológus (a színpadon is előadandó dráma tartozéka)
- VI. Argumentum
- VII. A MŰ DIALÓGUSOKRA ÉPÜLŐ SZÖVEGE
- VIII. Epilógus (a színpadon is előadandó dráma tartozéka)
- IX. A befejező „felirat” (az apparátus tartozéka)
- X. Újabb argumentumok (az apparátus tartozéka)
- XI. Latin nyelvű tanulmány (az apparátus tartozéka)
- XII. A két latin vers (az apparátus tartozéka)

4.

Elemzésünket Szegedi Lőrinc 1575-ös *Theophaniájával* folytatjuk.¹² Szegedi „comoedia”-ját Nikolaus Selnecker 1560-ban megjelent *Theophania* című latin nyelvű verses iskoladrámájából fordította. Komédiája – Kardos Tibor megfogalmazása szerint – „felvonásról felvonásra, jelenetről jelenetre hú, csak stílusban összevonó, rövidítő, az eredeti művet elegáns dikciójából alaposan kivetkőztető átdolgozás, illetve fordítás”.¹³ Tény továbbá, hogy a *Theophania* a XVI. századi

¹² RMNY 359., szövege a Selnecker-féle Jatin eredetivel együtt kiadva RMDE/1960. I. 723–789.

¹³ RMDE/1960. I. 788.

dramairodalomnak nem a klasszikus latin vígjátékot imitáló trendjéhez igazodik, hogy a Donatusból levonható poétikai elvek érvényesítésére sem Selnecker, sem Szegedi nem törekedik. Figyelemre méltó azonban, hogy Szegedi – egyébként Selnecker nyomán – körülbelül olyan apparátussal látja el a komédiát, mint amilyennel mondjuk egy Plautus-darabot szokás.

Természetesen mindkét nyomtatvány legelőször a mű címét hozza a címlapon. Mottót sem Selnecker, sem Szegedi nem használ. A cím alatt mindkét esetben a szerző neve szerepel, alatta egy-egy metszet, a metszetek alatt pedig a két kolofo. Ezt mindkét kiadványban a szerzői dedikáció követi. A két apparátus tehát eddig a pontig teljességgel egyezik. Az első érdekes különbséget, melyet a darabok szövegét összehasonlító Heinrich Gusztáv¹⁴ nem regisztrált, az ajánlások után találhatjuk. Tudniillik Szegedi „Commendaciuncula brevis comoediae” címen újabb ajánlást közöl, immár a nyomtatvány olvasójához címezve, melynek megfelelőjét a Selnecker-féle szövegben hiába keressük. Ezt követően, a szokásos szereplőfelsorolások után, mindkét darab a prologussal kezdődik. Selnecker 93 soros versezetéből Szegedi – Heinrich Gusztáv megállapítása szerint¹⁵ – az első huszonegy és fél sort veszi át, majd – miképp Selnecker és Bornemisza – az argumentummal („Argumentum Comoediae”) folytatja. És ez esetben egészen biztosak lehetünk benne, hogy az argumentum szövege a színpadi előadás részét képezte. Utal erre egyrészt a prologus utolsó mondata („Mindén ember azért erre szíue szerent halgasson, imé ma[r]lys meg mondgyac Summaiatis mi legyen”), másrészt pedig maga az argumentum, melynek utolsó mondata egyenesen a közönségnek szól („Ez Summaia, tiztelendő vrain, az Comedianac.”).

Szegedi eljárását a következőképpen lehet értelmezni. Minthogy a komédia – tudniillik a latin eredeti – színpadon is előadandó szövege számára a prologussal kezdődik, a közvetlenül a prologus után álló tartalmi kivonat logikusan része ezen szövegnek. Akár függetlenül attól, hogy Selnecker a színpadon is előadandó szöveg tartozékának tekintette-e az argumentumot, vagy sem. Ráadásul ez a kérdés nem is dönthető el olyan egyszerűen. A latin prologus Szegedi által még utolsónak lefordított hét sorában¹⁶ Selnecker komédiájának címét magyarázza. A *Theophania* azért isteni megjelenés – mondja –, mert a darabban Isten megjelenik az ősszülők előtt, vigasztalja azokat stb., amiképpen „argumento [...] res haec refertur”. Szegedi a prologust eddig a pontig fordítja. Márpedig ez az utolsó négy latin szó többféleképpen is fordítható. (1) Isten megjelenik az ősszülők előtt stb., amiképpen ezt az argumentumban elmondják. (2) Isten megjelenik az ősszülők előtt stb., amiképpen ezt a cselekményben (értsd: a darab cselekményében) elmondják. Donatus az argumentum kifejezést teljesen nyilvánvalóan ezen utóbbi értelemben használja. Szegedi ezzel szemben egyértelműen az első fordítási lehetőséget választotta („imé ma[r]lys meg mondgyac Summaiatis mi legyen”). Selneckerrel kapcsolatban fontos még megjegyezni, hogy a prologus utáni rövid tartalmi kivonatot periochának nevezi. A latin argumentum szót tehát ‘summa’ értelemben ott biztosan nem használja, ahol az teljesen közhelyszerű és általánosan elfogadott lenne.

¹⁴ HEINRICH Gusztáv, *Szegedi Theophaniája*. Egyetemes Philológiai Közöny, 1887. 163-175.

¹⁵ HEINRICH, i. m. 164.

¹⁶ „Acturus est noster chorus Comoediam, / Cui nomen THEOPHANIAE autor noster indidit, / Quod hic revelet se Deus parentibus / Primis post lapsum et consoletur mitibus / Verbis eos, / promissionem seminis / Subinde inculcans, argumento sicuti / Res haec refertur.” (16–21 1/2. sorok)

Szegedi eljárásának azonban vannak bizonyos következményei, melyek argumentumát alapvető módon különböztetik meg latin eredetijétől. A Plautus, Terentius komédiákhöz utólag íródott argumentumok nem színpadi előadásra szánt szövegek. Ennek megfelelően soha nem tartalmazznak semmiféle utalást az előadásra. A magyarországi drámairodalomban ilyen argumentum például Bartholomeus Pannonius *Gryllus*ának az előadás részét biztosan nem képező, egy argumentatív értelmű prológus előtt álló rövid tartalmi kivonata,¹⁷ ilyen Bornemiszaé, sőt, Selneckeré is. Szegedié viszont nem ilyen. Heinrich Gusztáv szerint¹⁸ a magyar *Theophania* argumentuma a latin eredeti hű fordítása. A két szöveg nyelvi szempontú összevetése során elenyészőnek minősülő, apró eltérés számunkra most fontos. A már idézett utolsó mondatban – melyet Selnecker periochájának végén hiába keresünk – („Ez Summaia, tiztelendő vram, az Comedianac”) Szegedi a közönséghez szól, s ezzel a prológus után álló rövid tartalmi kivonatot gyakorlatilag „színpadra alkalmazza”. Argumentuma így ezen utolsó, Heinrich számára lényegtelen, mondat miatt inkább hasonlít egy tisztán argumentatív prológusra, mint mondjuk Sulpicius Apollinaris periocháira. A magyar *Theophania* szerkezete tehát így alakul:

- I. A mű címe (az apparátus tartozéka)
- II. I. szerzői dedikáció (az apparátus tartozéka)
- III. II. szerzői dedikáció (az apparátus tartozéka)
- IV. Szereplőfelsorolás (az apparátus tartozéka)
- V. Prológus (a színpadon is előadandó dráma tartozéka)
- VI. Argumentum (a színpadon is előadandó dráma tartozéka)
- VII. A MŰ DIALÓGUSOKRA ÉPÜLŐ SZÖVEGE

Selnecker komédiájának szerkezete mindössze hat elemből állna, minthogy ő csak egy dedikációt közöl. A legjelentősebb eltérést mégis az jelenti, hogy az ő argumentuma periocha-típusú (tehát nem színpadra alkalmazott) argumentum, ami attól teljesen függetlenül is lényeges különbség, hogy valójában előadták-e, vagy sem. Ezt a kérdést Bornemisza esetében sem lehet eldönteni. Az a tény, hogy a magyar *Elektrában* a summa a prológus után következik, inkább előadása mellett, az pedig, hogy stílusát tekintve teljesen szabályos „római” argumentum, inkább ellene szól. Elképzelhető tehát, hogy az egykori bécsi előadás szövegváltozatában argumentum nem szerepelt, s hogy Bornemisza az argumentumot ebben az elrendezésben kizárólag a nyomtatásban megjelenő, s az eredeti (vagyis előadásra szánt) darab szövegétől éppen ezért eltérő, nyomtatvány kellékének tekintette.

Még egy megjegyzés: A magyar *Elektra* prológusának egyik utolsó mondatában található a következő fordulat: „azert eznekis roeuideden iduoesseseges summaiat vegie Kigelmetek ezebe, [...]”. Első pillantásra úgy tűnik, hogy Bornemisza itt az argumentumra („Egez iateknak derek summaia”) gondol, hogy tudniillik azt valamilyen módon mégiscsak felolvasták a közönség előtt, ami a fenti okfejtést természetesen azonnal értelmetlenné tenné. Megítélésünk szerint nem erről van szó. Bornemisza a summa terminust egymáshoz ugyan nagyon közel, de két különböző értelemben használja. Egyrészt az argumentum szinonimájaként (má-

¹⁷ RMDE/1960. I. 518.

¹⁸ HEINRICH, i. m. 166.

sodik alkalommal), másrészt meg a mai 'tanúság' szó értelmében, s így a „roeuideden iduoesseses summa” alatt a tragédia mondanivalóját kell értenünk. Érdemes az egész mondatot még egyszer idéznünk: „azert ezekis roeuideden iduoesseses summaiat vegie Kigelmetek ezebe, hagi mennel inkább kesik az or Isten az buentetessel, anniuual inkább nehezben es Keseruesben ostoroz.” Ez a summa tehát nem az argumentummal, hanem az idézett mondat második felével azonos.

5.

A XVI. századi Plautus, Terentius kiadásokban az apparátus és a drámai szövegtest határsávját az argumentum és a prolóógus határsávjá jelenti. Ezen kiadványokban előbb olvasható az argumentum, s minden esetben ezt követi a prolóógus. Bartholomeus Pannonius *Gryllusában*, sőt, Balassinál is ugyanez a helyzet. Ugyanakkor már a XVI. században megfigyelhető egy bizonyos mozgás, az említett határsáv eltolódásának, feloldódásának jelensége. Úgy tűnik, az apparátus fokozatosan beszűremkedik a drámai szövegtestbe, hogy aztán századokon keresztül tartósan ott is maradjon. Bornemiszánál és Szegedinél ennek a folyamatnak két, egymástól nagyon is jól elkülöníthető állomását figyelhetjük meg. Szegedi ugyanis már nem egyszerűen csak a prolóógus mögé rakja argumentumát, de megkísérli azt színpadra alkalmazni. A jelenség magyarázatára tetszetős elméleteket lehetne konstruálni. Meggyőződésünk például, hogy valójában nem csak az argumentum igyekszik a prolóógus mögé, hanem – bár az eredmény látszólag ugyanaz – a prolóógus is legalább annyira igyekszik az argumentum elé. A „mozgáskészség” kölcsönös.

A probléma természetesen nem csupán a magyar dráma problémája. A szerzők külföldön is sokféle megoldással kísérleteznek, néha kifejezetten paradox eredményekre jutva, mint például Joachim Greff,¹⁹ aki az *Aululariát* fordította németre. Greff az apparátust a szokásos ajánlásokkal indítja, s az első furcáság csak szereplőfelsorolásában figyelhető meg. A német *Aululariában* eggyel több szereplő szerepel, mint Plautusnál. „Morio Precursor”-nak hívják, s egy Greff által írott, hosszú prolóógust mond el. A darabot a farsangi multságok során adták elő, s amint az Morio szavaiból kiderül, prolóógusa részét képezte ezen előadásnak („Nu hört und seht mit allem vleis / Was ich euch itzt wil zeigen an”). Morio előbb a közönséget szólítja meg, majd elmondja a plautusi két argumentum összegyűrt és – ezt külön hangsúlyoznám – színpadra alkalmazott változatát. Ezt követően a szereplőkhöz, majd ismét a nézőkhöz fordul. Ez lenne tehát a német szöveg prolóógusa. Mindebből viszont logikusan következik, hogy az eredeti plautusi prolóógus, melyet a Lar Familiaris mond el, Greffnél az első felvonás első jelenetévé változik, s az eredeti első felvonás első jelenete eggyel arrébb „csúszik”. Vagyis az első felvonás második jelenete lesz belőle.

Argumentum és prolóógus egymáshoz való viszonyának rendezésére a magyarországi szerzők is különféle módszereket dolgoztak ki. A kísérletezés fázisai olykor egy-egy életművön belül is kimutathatók. Christoph Lackner például *Cura regia* című 1616-ban megjelent iskoladrámájában²⁰ a színpadra alkalmazott argumentumot beépíti a prolóógusba. Amikor a Prolóógus nevű szereplő az „argumen-

¹⁹ *Ein schöne lüstige Comedia... Aulularia genant. Magdeburg, 1535.*

²⁰ RMNY 1112.

tumhoz" ér, Lackner a lap szélén felirattal jelzi („Argumentum Curae Regiae Seu periocha consultationis”) az új szerkezeti elemet. *Electio Trigoniana* című, egy évvel később publikált drámájában²¹ szintén a prológussal mondatja el a darab rövid tartalmát – körülbelül úgy, ahogy a *Cura Regia*-ban –, de a lapszálon már nem jelöli a periocha kezdetét. Ez az eljárás elég tipikusnak tekinthető a magyarországi gyakorlatban. Eredményeképpen a prológusok alapvetően két beszédrészre szakadnak, ezek egyike az antik, nem argumentatív prológusokat imitálja, a másik elem viszont egy tisztán argumentatív rész. Kiváló példa erre a *Filius prodigus* című darab, melyről a szakirodalommal ellentétes álláspontunkat más alkalommal kívánjuk kifejteni. (Épp a prológus ezen két szerkezeti eleme kapcsán.)

Az a XVI. századi tendencia, miszerint az argumentum a prológus mögé csúszik, a XVII. századra kötelező gyakorlattá változik. A szerzők a prológusban gyakran utalnak is a prológus után *elmondandó* argumentumra, az immár kötelezően színpadra alkalmazott argumentumra. Például Miskolczi Zsigmond prológusa a *Cyrusban*:²² „Mire valók ezek? hogj ha azt kérditek / Ki utánnam béjő attúl meg értitek / Játékunk *summáját* az meg mondgja néktek / Azért szavaira rá figyelmezzetek.” És ki az, aki a prológus után a színpadra lép? Nos, a szereplőfelsorolás tanúsága szerint a magyar színpadon a XVII. század legvégén megjelenik egy új, a „PERIOCHA” nevű szereplő.

²¹ RMNY 1133.

²² RMDE/1960. II. 482.